

УДК 821.161.2'04-141.09

Г. В. Мартинюк

ЛЯМЕНТ У СИСТЕМІ ЛІТЕРАТУРНИХ ЖАНРІВ РАННЬОГО БАРОКО

У статті розглянуто статус ляменту в жанровій системі ранньобарокової літератури як різновиду етикетної поезії. Визначено родо-видову приналежність ляментів, їхню спорідненість із панегіриками, функціональну та ідейно-змістову відмінність жанрів. Відзначено синкретичний характер жанру ляменту. Наголошено, що форма ляментациї, оплакувальні елементи активно входять до структури творів інших жанрів, завдяки чому відбувається міжжанрова дифузія та стирання жанрових канонів ляменту.

Ключові слова: етикетна поезія, епіцедії, лямент, жанр, жанрова система, панегірик.

Уже в період раннього Бароко в Україні відбуваються зміни в системі жанрів і форм як української літератури в цілому, так і поезії зокрема. Становлення цієї системи, як підкреслює у серії праць Д. Наливайко, відбувалося у двох напрямках: шляхом трансформації старих, традиційних жанрів, які здавна існували в літературі, або ж через засвоєння жанрів і форм, типових для західноєвропейських літератур. Першим шляхом в основному формувалися новочасні прозові жанри; другим – жанри поетичні і драматичні [7; 8]. Саме на цей час в Україні припадає створення основного масиву віршованих ляментів, що генетично були результатом синтезу власної та перейнятої традиції.

Донедавна віршовані ляменти були предметом лише принагідних наукових студій. Окремі зразки цього жанру привертали увагу В. Александровича, Г. Грабовича, В. Колосової, В. Кречотня, С. Маслової, О. Огневої, Я. Славутича, О. Ткаченко, М. Трофимука, В. Шевчука, Т. Шевчук та ін. Лише останнім часом з'явилися спроби системного підходу до цього різновиду барокових віршів у працях В. Коваль, І. Мельничук, Л. Шевченко-Савчинської, О. Циганок. Проте на сьогодні немає жодної спеціальної праці, яка б розглядала статус ляменту в жанровій системі ранньобарокової літератури. Тому **метою цієї статті** є визначення місця віршованих ляментів у системі літературних жанрів кінця XVI – початку XVII ст., окреслення їхніх жанрових особливостей та характеру міжжанрової дифузії як результату засвоєння українськими авторами «культури плачу».

Спроби систематизувати жанри та форми української барокової літератури робилися неодноразово. Зупинимося на працях, що мали етапне значення в розвитку літературознавчої науки. Професор В. Перетц, який доклав багато зусиль для збору та публікації архівних матеріалів, розрізняв в українській книжній поезії тих часів три групи віршів: а) полемічні твори публіцистичного характеру (пов'язані з полемічною літературою); б) вірші на теми священних книг і т. ін.; в) поезії світські, що включали твори панегіричного й емблематичного характеру [10, с. 38]. Д. Наливайко уточнює, що «до останньої групи входили вірші тих жанрів і жанрових форм, які належать до поширених у поезії європейського барокко» [8, с. 15]. Тобто, за класифікацією В. Перетца ляменти варто зараховувати до світської поезії панегіричного характеру, що не зовсім відповідає реальному змісту і призначенню цих творів.

У відомій праці «Історія української літератури» Д. Чижевський вирізняє дві великі групи поетичних творів: духовну поезію, до якої зараховує релігійні, молитовні

пісні, святкові гімни та суб'єктивно-релігійну лірику (пісні покаянні, про смерть та страшний суд), та поезію світську, до якої належать (за термінологією Д. Чижевського) «меланхолійна лірика», в якій «індивідуальні ноти іноді переходять у філософічну рефлексію», еротичну лірику з усіма традиційними мотивами та політичну лірику (це «і прославлення національних героїв» – Сагайдачного або Хмельницького, і «ляменти», «плачі» над політичними та національними скрутами та нещастями). Учений згадує побіжно й про приклади української вченої поезії (київський «Євхаристиріон» 1632 р.), про бурлескні вірші і доволі детально розглядає улюблені за часів Бароко епіграми, епітафії й емблематичні вірші, віршові іграшки як самостійні розділи поезії [15, с. 242–261]. Д. Чижевський також звернув увагу на існування в Україні віршованого епосу. Спираючись на українські поетики, учений твердив, що «епос – одна з основних форм барокової поезії», однак його увагу привернули лише окремі перекладні зразки духовного епосу та спроби «вченого» або дидактичного епосу кінця XVII–XVIII ст. [15, с. 262–265].

Виходячи з напрацювань Д. Чижевського, ляментам варто відводити місце у двох групах поезії – серед віршів духовних (про смерть) і світської політичної лірики, яка прославляє національних героїв та творить «ляменти» і «плачі» з приводу національних утрат.

Відомий дослідник української барокової літератури В. Кречотень пропонував детальнішу класифікацію, виділяючи чотири жанрово-тематичні групи творів: I. Поезія духовна, релігійно-філософська, церковно-панегірична, полемічно-публіцистична. Цей масив поезії позначений жанрово-стилістичною широтою: від гімнів до напівпародій в дусі народних пісень. В. Кречотень наголошував, що ця поезія має за основу середньовічні християнські ідейно-тематичні традиції, оновлені силабічним віршуванням та сприйняттям нових поетичних жанрів. II. Етикетна поезія. «Різного роду орації і панегірики, посвяти чи поминальні плачі» [4, с. 57]. III. Суспільно-політична поезія. Вірші про сучасність, воєнно-політичні події історичного значення, про які пам'ятали автори й читачі (а іноді були активними їх учасниками). IV. Поезія індивідуального життя, інтимних почуттів і переживань. До цієї групи належать твори соціально-побутової тематики, а також вірші про кохання, разом з тими, «які переломлюють соціальні і політичні проблеми крізь призму індивідуальних дол» [4, с. 58]. Твори останнього типу В. Кречотень вважає елегіями.

Як бачимо, у жанрово-тематичній класифікації цього вченого поминальні плачі (власне ляменти) займають чітко визначене місце як різновид етикетної поезії поряд із панегіриками, пасквілями, посвятами тощо. Цей підхід у цілому можна вважати науково виправданим, уточнивши на підставі сучасних досліджень низку питань: жанрову парадигму етикетної поезії, її родову приналежність, місце ляменту в системі цієї поезії та загалом у системі літературних жанрів кінця XVI – початку XVII ст.

Як літературне явище етикетна поезія в Україні зародилася у другій половині XVI ст., досягла найбільшого розвитку в XVII ст. і занепадала у XVIII-му [16, с. 4]. Чіткого визначення цього поняття немає у словниках літературознавчих термінів чи підручниках з літературознавства, де воно замінюється іншим – панегірична поезія. «Така заміна, – на переконання Л. Шевченко-Савчинської, – наслідок втрати терміном «панегірик» первісного значення підвиду етикетної поезії» [16, с. 4]. Дослідниця пропонує усунути цю термінологічну неточність і дає таке визначення етикетної поезії: це «вірші епічного та ліро-епічного жанру, написані з нагоди визначної події у родинному чи суспільному житті, спрямовані на вшанування певної шляхетної особи та її діянь» [16, с. 5].

Родо-видову приналежність значного масиву етикетної поезії Л. Шевченко-Савчинська встановлює на підставі аналізу двох давньоукраїнських поетик: «Про поетичне мистецтво» (1708) Ф. Прокоповича та «Сад поетичний» (1736) М. Довгалевського. Класифікації видів поезії, представлених у цих популярних за часів Бароко теоретичних курсах, підтверджують, що етикетні твори належали до двох поетичних видів: 1) епічного (поезія з нагоди дня народження, весільна поезія, евкомії-панегірики – похвальні віршовані промови, прокляття, привітальні твори, поезія вдячності, патетична та поховальна); 2) ліричного (ода, дифіраб, гімн) [16, с. 7]. Зародження різновидів етикетної поезії відбулося в давній Греції. Однак своїм походженням вони сягають різних видів мистецтва: ліричний – хорових народних співів, епічний – риторики. Цим, на думку дослідниці, зумовлені їхні основні відмінності: у формі (лірика – це вірші, епіка – поеми), віршовому розмірі, обсязі поетичного твору тощо [16, с. 7–8].

Л. Шевченко-Савчинська, провівши ґрунтовне дослідження української етикетної латиномовної поезії, виділяє такі її жанрові підвиди як епіталами (шлюбні віншування), епіцедії (вірші на смерть), енкомії (панегірики), генетліакони (вірші на день народження) [16, с. 8–9]. Епіцедії дослідниця характеризує так: «З огляду на суть події, яка слугувала приводом для написання епіцедіїв (кончина світського чи духовного можновладця), тут усіляко підкреслювалася значимість суспільної діяльності померлого, акцент із особистих чеснот дещо зміщувався на життєві здобутки, смерть людини зображувалася як непоправне горе для всієї країни» [16, с. 9].

В українському літературознавстві для жанрової номінації епіцедіїв, творених національною мовою, переважно вживається назва лямент. Саме її автори ранньобарокових поховальних віршів найчастіше використовували в назвах своїх творів, а саме: «Лямент дому княжат Острозьких» Дем'яна Наливайка, «Плач або Лямент на зшестя з цього світу вічної пам'яті гідного Григорія Желиборського» Петра Презвітера, «Лямент на смерть Леонтія Карповича» Мелетія Смотрицького, «Лямент по святобливо вмерлім Іоанну Василевичу» Давида Андреєвича. Значно рідше в назвах використано синонімічні до слова лямент номінації: «трен», «тренос», «вірші на погреб», «плач». Наприклад, «Вірші на жалосний погреб Петра Конашевича Сагайдачного» Касіяна Саковича. У ляментах ці номінації часто фігурують як назви їхніх структурних частин. Так, «Лямент по святобливо вмерлім Іоанну Василевичу» Давида Андреєвича містить розділи «Лямент» та «Трен нищих, спудеїв школи братської Луцької». Латинська назва епіцедіон використана в українському латиномовному творі невідомого автора «Епіцедіон», створеному на смерть Михайла Вишневецького.

Враховуючи все сказане, пропонуємо власне визначення жанру ляменту. Лямент – це жанр епічної поезії, що творилася з приводу смерті знаної світської чи духовної особи з метою оплакати померлого, вшанувати його чесноти та життєві заслуги й призначалася для декламації під час поховального ритуалу.

Ляменти як підвид етикетної поезії споріднені з іншими її різновидами, насамперед із панегіриками. Значна популярність панегіриків визначає, на думку вчених, національну специфіку української похвальної поезії [16, с. 8]. Саме це, на наш погляд, могло стати однією з причин того, що пізніше термін панегірик втратив функції підвиду етикетної поезії та витіснив цю назву з наукового вжитку.

Літературознавчий словник-довідник подає таке визначення панегірика: це «поетичний жанр, найхарактерніша ознака якого – вихваляння та уславлення визначної події чи подвигів видатної людини» [6, с. 531]. Оцінку панегіриків як мистецького явища знаходимо в роботі М. Андрущенко [1, с. 41–46, 67–68]. В українській літературі

панегірики з'явилися наприкінці XVI ст. («Просфонима, або Привіт Михайлу Рогозі», Львів, 1591), тобто майже одночасно із поширенням ляментів («Епіцедіон», Краків, 1585; «Лямент дому княжат Острозьких» Д. Наливайка, Львів, 1603). Але панегіричні елементи, як і оплакувальні, відомі ще з античних та киеворуських часів. Панегірики, творені в період раннього Бароко, часто склали цілі вітальні цикли у формі декламацій. Декламаційна форма була притаманна й ранньобароковим ляментам, наприклад «Віршам на жалосний погреб Петра Конашевича Сагайдачного» Касіяна Саковича. Але найбільше обидва жанри споріднює етикетність, намагання вшанувати особу-адресата та її заслуги. Славлячи тогочасних світських чи духовних можновладців, автори і панегіриків, і ляментів порушували злободенні суспільні та морально-етичні питання, в чому теж бачимо зв'язок обох жанрів. Проте не треба забувати, що основне їхнє призначення все-таки було суттєво відмінним. Як стверджують автори 12-томної «Історії української літератури», розрізнення ляменту й панегірика в українській поезії достатньо виразне: «коли в першому випадку возвеличення усіх чеснот людини, спрямоване на «віддання належного», то в другому – «при безсумнівних заслугах існує можливість продовження діяльності, на що покладаються цілком реальні надії та подаються конкретні поради щодо їх здійснення» [2, с. 229].

Варто відзначити, що давньоукраїнські ляменти за своєю природою і структурою були творами синкретичними. Часто вони сполучали в єдине ціле різножанрові тексти: геральдичні епіграми (наприклад, нею починається згаданий вище твір Касіяна Саковича); передмови та післямови, що посідали провідне місце у книжному віршуванні кінця XVI – початку XVII ст. [9]; епітафіони (надгробні слова) (вони є складовою частиною у творах Д. Андрієвича, П. Презвітера, М. Смотрицького), що набули значення самостійного жанру в другій половині XVII ст. (наприклад, «Епітафій гетьманові Івану Брюховецькому» або «Надгробок... отцю Йосипові Тукальському-Нелюбовичеві» Лазаря Барановича).

Прикметно, що в кінці XVI – на початку XVII ст. форма ляментації, оплакувальні елементи активно входять до структури творів інших жанрів, завдяки чому відбувається міжжанрова дифузія та стирання жанрових канонів ляменту. На думку В. Коваль, ляментация стає «однією з форм вираження емоційного пафосу в українській ранньобароковій публіцистиці» [3]. Найяскравіший приклад такого взаємодоповнення жанрів – знаменитий «Тренос, або Плач єдиної вселенської східної апостольської церкви» (1610) Мелетія Смотрицького. Будучи за своєю природою твором полемічно-публіцистичним, він послуговується жанровою формою ляменту-плачу, на той час достатньо апробованою і у фольклорі, і в літературі. Перші розділи «Треносу», що впливали на волю та почуття реципієнта, автор насичує мотивом плачу, використовуючи поетику народних голосінь та естетичний досвід віршованих ляментів. Цим самим він готує «своєрідне емоційне підґрунтя для засвоєння частин твору, верифікованих вже і в іншій жанровій і семантичній площині, у яких автор з'ясовував питання богословського характеру» [3].

Про значення такого взаємопроникнення жанрів і форм для розвитку української літератури В. Коваль пише: «Модифікуючи структуру ляментаційних сюжетів, М. Смотрицький, власне, зміцнює засади долоричної літератури в українському письменстві. “Тренос” відкрив нову сторінку в розвитку своєрідної “культури плачу”, яка побутувала впродовж усієї доби українського бароко, а її конкретно-історична тематика втілювалася в різноманітних жанрах – від медитативно-релігійної лірики до новелістики та публіцистики, які засвідчували лібералізацію традиційного канону ляментацій» [3]. Ця тенденція помітна ще в ренесансній латиномовній літературі,

підтвердженням чого може бути латиномовна «Еклога» (пастуша пісня) (1561) Григорія Чуя, Русина із Самбора, в якій використовуються художні прийоми поховального панегірика. В основі твору – зустріч двох пастухів, братів-сарматів, тобто жителів Речі Посполитої, яким даються імена нерозлучних братів-близнят з грецької міфології – Кастор і Поллукс. Уже сам вибір цих героїв не випадковий, бо міф про братів символізував зміну життя та смерті. Вони ведуть мову про померлого львівського архієпископа Дафніса й новопоставленого архієпископа Павла Тарла. Оспівувачем померлого стає Кастор, а новопоставленого – Поллукс [11, с. 88]. У такий спосіб автор, на думку В. Шевчука, формально з'єднує в один два типи панегірика: на смерть (на відхід) і на прихід (народження нового) – прийом на той час досить оригінальний [17, с. 136]. Така форма, за спостереженням В. Шевчука, – ніби проміжна ланка між панегіриком на смерть і панегіриком на прихід [17, с. 135].

Форма плачу уже в ранньобароковий період проникає і в громадянську поезію. Зокрема, її використано в польськомовній поемі Мартина Пашковського «Україна, татарами терзана, із жалісним лементом просить» (Краків, 1608 р.) [12, с. 546–553]. Це один із ранніх зразків героїчної поезії, в якому персоніфікована Україна, від імені якої ведеться лямент, постає в образі матері, котра у формі плачу виливає свої жалі з приводу втрати національної еліти, розбрату і руїни.

Від часів раннього Бароко маємо таку непересічну пам'ятку громадянської поезії, як «Лямент про пригоду міщан острозьких», у якій ідеться про трагічну криваву сутичку, котра сталася на Великдень 1636 року між онукою покійного князя Костянтина-Василя Острозького, ревною католичкою Анною-Алоїзою Хоткевич та православними мешканцями Острога. Структура пам'ятки своєрідна: спочатку подається роздум про подію, яку автор оплакав у формі ляменту, а далі – опис самої події. Розмірковуючи про подію, поет щиро співчуває острозьким міщанам, зве їх «нешасливими», «милими острожанами» [13, с. 257–268]. Отже, головне для нього – розкрити власне бачення трагедії, а опис її докладався з метою збереження для прийдешніх поколінь. Твір про острозьких міщан – яскравий зразок міжжанрової дифузії та нівеляції жанрових канонів ляменту: з одного боку, тут порушуються актуальні суспільні проблеми, що властиво громадянській поезії, а з іншого – оплакуються посполиті міщани, які стали на захист своїх релігійних і національних інтересів, та остаточна загибель княжого роду Острозьких як оплоту православ'я.

Використання жанрової форми плачу бачимо також у ряді релігійно-духовних творів першої третини XVII ст., зокрема у великодніх декламаціях львівських діячів Андрія Скульського та Іоанікія Волковича. Перший з них уводить плач Марії Магдалени у свою книгу «Вірші з трагедії «Христос Пасхон» Григорія Богослова» (Львів, 1630). Цей невеликий уривок пройнятий безмежним жалем за страченим Христом, про що свідчить відповідна лексика – емоційні дієслова, вигуки, слова-синоніми: «з жалю зарідаю», «у жалю тяжким, ах-ах, я розриваюсь», «Не відаю, ... як сльози свої, ах рясно виливати», «смутку-жалю такого дочекалась» [11, с. 665].

Твір Іоанікія Волковича, священика і проповідника Львівської братської школи, «Розмишляння о муці Христа, спасителя нашого» (Львів, 1631) за жанром проміжний між декламацією та драмою, через що В. Шевчук називає його «декламаційною драмою» [17, с. 306]. Написано його, як слушно стверджує вчений, віршем, «повним щирого і гарячого чуття» [17, с. 306], пристрасним експресивним стилем. Муки Христа в ньому передано через переживання особистісного «я», вони ніби вливаються в душу сучасної поету людини, відтак страсті Христові є ніби наслідком грішного життя людей, що жили в часи появи твору. «Розмишляння» побудовано так само, як і «Еклогу» Григорія Чуя: перша частина – «Смутні трени», а друга – «Вірші на радісний

день», тобто перша і друга частини між собою настроєво дисонують і є ніби ілюстрацією до слів Івана Богослова: «Сумувати ви будете, але сум ваш обернеться в радість» (16 : 20).

Декламують трени три Душі Побожні, десять Вісників, які, власне, й оповідають історію страстей Христових, і Милість Божа. Саме Душі Побожні виконують, так би мовити, емоційну партію, а Милість Божа – резонуючу: подає звернення із повчанням до людини. З поміж усіх медитативно-релігійних віршів найбільше виділяється зворушливий «Плач Пречистої Панни». Докладний аналіз цього твору здійснив В. Шевчук [17, с. 308–309]. На думку вченого, в цій композиції «поетичний жанр трену подається не в чистому своєму вигляді (хоч і не без того, взяти б чудовий «Плач Пречистої Панни»), а у вінку, в'язанці, котра зв'язується не самою дією, а розповіддю про дію – страсті Христові. По-друге, трени стають партіями Душ Побожних і в кульмінаційній точці – Богородиці, до появи якої маємо композиційну підготовку. По-третє, партії Побожних Душ є емоційною реакцією на оповідь, тобто саму історію чи акцію, яка кладеться в центр дійства. По-четверте, емоційний характер партій Душ Побожних зумовлює емоційну згущеність переживань, а отже й витворення експресивної поетики, яка здобуває через систему ритмових наголошень значної сили й певної екзальтації почуттів. По-п'яте, барокова ускладнена образність сприяє посиленню та свіжості емоційної екзальтації» [17, с. 309].

Отож, бачимо, що в жанрово-тематичній класифікації барокової літератури ляменти займають чітко визначене місце як різновид етикетної поезії. Це жанр епічної поезії, написаної з приводу смерті знаної світської чи духовної особи, що виявляє близьку дотичність та спорідненість з іншими різновидами етикетної поезії, насамперед із панегіриками. Давньоукраїнські ляменти, будучи творами синкретичними, сполучають у єдине ціле різножанрові тексти: геральдичні епіграми, передмови та післямови, епітафіони. Разом із тим, форма ляментациї, оплакувальні елементи, що мають фольклорне і книжне походження, в часи раннього Бароко активно входять до структури творів інших жанрів (полемічно-публіцистичних, громадянських, релігійних), завдяки чому відбувається міжжанрова дифузія та стирання жанрових канонів ляменту.

Список використаної літератури

1. Андрущенко М. Парнас віршотворний : Києво-Могилянська академія і український літературний процес XVIII ст. / М. Андрущенко. – Київ : Українська книга, 1999. – 208 с. ; Andrushchenko M. Parnas virshotvornyi : Kyievo-Mohylianska akademiia i ukrainskyi literaturnyi protses XVIII st. / M. Andrushchenko. – Kyiv : Ukrainska knyha, 1999. – 208 s.

2. Історія української літератури у 12-ти т. / наук. ред. В. Сулима, М. Сулима. – Київ : Наук. думка, 2014. – Т. 2 : Давня література (друга половина XVI – XVIII ст.). – 840 с. ; Istoriiia ukrainskoï literatury u 12-ty t. / nauk. red. V. Sulyma, M. Sulyma. – Kyiv : Nauk. dumka, 2014. – Т. 2 : Davnia literatura (druha polovyna XVI – XVIII st.). – 840 s.

3. Коваль В. М. Засоби емоційності в давній українській публіцистиці [Електронний ресурс] / В. М. Коваль // Наукові записки Інституту журналістики. – 2005. – Т. 20. – Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1408> ; Koval V. M. Zasoby emotsiinosti v davnii ukrainskii publitsystytsi [Elektronnyi resurs] / V. M. Koval // Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky. – 2005. – Т. 20. – Rezhym dostupu : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1408>

4. Крекотень В. Українська поезія XVII ст. в системі східнослов'янської літератури барокко / В. Крекотень // Українське барокко : матер. I конгр. Міжнар. асоц. Україністів, м. Київ, 27 серпня – 3 вересня 1990 р. – Київ : Інститут української археографії АН України, 1993. – С. 54–64 ; Krekoten V. Ukrainska poeziia XVII st. v systemi skhidnoslovianskoi literatury barokko / V. Krekoten // Ukrainske barokko : mater. I konhr. Mizhnar. asots. Ukrainistiv, m. Kyiv, 27 serpnia – 3 veresnia 1990 r. – Kyiv : Instytut ukrainskoi arkheohrafii AN Ukrainy, 1993. – S. 54–64.

5. Літературознавча енциклопедія у 2-х т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – Київ : Академія, 2007. – Т. 1 : А–Л. – 608 с. ; Literaturoznavcha entsyklopediia u 2-kh t. / avt.-uklad. Yu. I. Kovaliv. – Kyiv : Akademiia, 2007. – Т. 1 : А–Л. – 608 s.

6. Літературознавчий словник-довідник / редкол. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – Київ : Академія, 1997. – 752 с. ; Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk / redkol. R. T. Hromiak, Yu. I. Kovaliv ta in. – Kyiv : Akademiia, 1997. – 752 s.

7. Наливайко Д. Становлення нової жанрової системи в українській літературі доби Барокко / Д. Наливайко // Українське барокко : матер. I конгр. Міжнар. асоц. Україністів, м. Київ, 27 серпня – 3 вересня 1990 р. – Київ : Інститут української археографії АН України, 1993. – С. 12–21 ; Nalyvaiko D. Stanovlennia novoi zhanrovoi systemy v ukrainskii literaturi doby Barokko / D. Nalyvaiko // Ukrainske barokko : mater. I konhr. Mizhnar. asots. Ukrainistiv, m. Kyiv, 27 serpnia – 3 veresnia 1990 r. – Kyiv : Instytut ukrainskoi arkheohrafii AN Ukrainy, 1993. – S. 12–21.

8. Наливайко Д. Українське літературне барокко в європейському контексті / Д. Наливайко // Українське літературне барокко : зб. наук. праць / за ред. О. В. Мишанича. – Київ : Наук. думка, 1987. – С. 46–75 ; Nalyvaiko D. Ukrainske literaturne barokko v yevropeiskomu konteksti / D. Nalyvaiko // Ukrainske literaturne barokko : zb. nauk. prats / za red. O. V. Myshanycha. – Kyiv : Nauk. dumka, 1987. – S. 46–75.

9. Нудьга Г. А. Передмови та післямови в українській літературі XV–XVIII ст. // Нудьга Г. А. На літературних шляхах : Дослідження, пошуки, знахідки / Г. А. Нудьга. – Київ : Дніпро, 1990. – С. 46–87 ; Nudha H. A. Peredmovy ta pisliamovy v ukrainskii literaturi XV–XVIII st. // Nudha H. A. Na literaturnykh shliakhakh : Doslidzhennia, poshuky, znakhidky / H. A. Nudha. – Kyiv : Dnipro, 1990. – S. 46–87.

10. Перетц В. Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков / В. Перетц. – Москва ; Ленинград : Изд-во Акад. наук СССР, 1962. – 255 с. ; Peretts V. N. Issledovaniya i materialy po istorii starinnoy ukrainskoy literatury XVI–XVIII vekov / V. Peretts. – Moskva ; Leningrad : Izd-vo Akad. nauk SSSR, 1962. – 255 s.

11. Слово многоцінне : хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV–XVI століття) та в епоху Бароко (кінець XVI–XVIII століття) : у 4-х кн. / упоряд. : В. Шевчук, В. Яременко. – Київ : Аконті, 2006. – Кн. 1 : Література епохи Ренесансу (др. пол. XV–XVI ст.). Література Раннього Бароко (80-ті роки XVI ст. – 1632 рік). – 2006. – 800 с. ; Slovo mnohotsinne : khrestomatiia ukrainskoi literatury, stvorenoi riznymy movamy v epokhu Renesansu (druha polovyna XV–XVI stolittia) ta v epokhu Baroko (kinets XVI–XVIII stolittia) : 4-kh kn. / uporiad. : V. Shevchuk, V. Yaremenko. – Kyiv : Akonit, 2006. – Kn. 1 : Literatura epokhy Renesansu (dr. pol. XV–XVI st.). Literatura Rannoho Baroko (80-ti roky XVI st. – 1632 rik). – 2006. – 800 s.

12. Слово многоцінне : хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV–XVI століття) та в епоху Бароко (кінець XVI–XVIII століття) : у 4-х кн. / упоряд. : В. Шевчук, В. Яременко. – Київ : Аконті,

2006. – Кн. 3 : Література Високого Бароко (1632–1709 рік). – 800 с. ; Slovo mnohotsinne : khrestomatiia ukrainskoi literatury, stvorenoi riznymu movamy v epokhu Renesansu (druha polovyna XV–XVI stolittia) ta v epokhu Baroko (kinets XVI–XVIII stolittia) : u 4-kh kn. / uporiad. : V. Shevchuk, V. Yaremenko. – Kyiv : Akonit, 2006. – Кн. 3 : Literatura Vysokoho Baroko (1632–1709 rik). – 800 s.

13. Українська література XVII ст. Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / упоряд., вступ. ст. і приміт. В. І. Кречотня ; ред. О. Мишанич. – Київ : Наукова думка, 1987. – 608 с. ; Ukrainska literatura XVII st. Synkretychna pysemnist. Poeziia. Dramaturhiia. Beletrystyka / uporiad., vstup. st. i prymit. V. I. Kreckotnia; red. O. Myshanych. – Kyiv : Naukova dumka, 1987. – 608 s.

14. Українська поезія : Кінець XVI – поч. XVII ст. / упор. В. Колосова, В. Кречотень. – Київ : Наук. думка, 1978. – 431 с. ; Ukrainska poeziia : Kinets XVI – poch. XVII st. / upor. V. Kolosova, V. Kreckoten. – Kyiv : Nauk. dumka, 1978. – 431 s.

15. Чижевський Д. Історія української літератури : Від початків до доби реалізму / Д. Чижевський. – Тернопіль : Феміна, 1994. – 480 с. ; Chyzhevskiy D. Istoriiia ukrainskoi literatury : Vid pochatkiv do doby realizmu / D. Chyzhevskiy. – Ternopil : Femina, 1994. – 480 s.

16. Шевченко-Савчинська Л. Етикетна латиномовна поезія в українській літературі XVI–XVIII ст. : автореф. дис.... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / Людмила Григорівна Шевченко-Савчинська ; Київський національний університет імені Т. Шевченка. – Київ, 2005. – 19 с. ; Shevchenko-Savchynska L. Etyketna latynomovna poeziia v ukrainskii literaturi XVI–XVIII st. : avtoref. dys.... kand. filol. nauk : spets. 10.01.01 / Liudmyla Hryhorivna Shevchenko-Savchynska ; Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni T. Shevchenka. – Kyiv, 2005. – 19 s.

17. Шевчук В. Муза Роксоланська. Українська література XVI–XVIII століть : у 2-х кн. / В. Шевчук. – Книга : Либідь, 2004. – Кн. 1 : Ренесанс. Раннє бароко. – 401 с. ; Shevchuk V. Muza Roksolanska. Ukrainska literatura XVI–XVIII stolit : u 2-kh kn. / V. Shevchuk. – Knyha : Lybid, 2004. – Кн. 1 : Renesans. Rannie baroko. – 401 s.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2018.

H. Martyniuk

LAMENT IN THE SYSTEM OF LITERARY GENRES OF THE EARLY BAROQUE

At the end of the 16th and the beginning of the 17th century the Ukrainian culture was influenced by the Greco-Slavic (Eastern, Christian) and Latin (Western, Renaissance) tendencies. At that time there emerged and developed a poetic genre of lament, which was the synthesis of the Ukrainian and Western European traditions, first of all the Polish ones.

Lament is an ancient Ukrainian genre of epic poetry, which was written to commemorate the death of a famous secular or religious person in order to honor and grieve over the deceased. This poetry was intended for recitation during the funeral ritual.

Lament is a kind of etiquette poetry. This conclusion was obtained on the basis of the analysis of classical (D. Chyzhevsky, V. Peretz) and modern studies (V. Koval, L. Shevchenko-Savchynska). The most well-known early Baroque funeral poems are: «Lament of the House of the Princes of Ostroh» by D. Nalyvaiko, «The Crying or the Lament on the Occasion of Honoured Hryhoriy Zheliborsky's Leaving This World» by P. Prezviter, «Lament on the Death of Leontiy Karpovych» by M. Smotrytsky, «Lament on the Death of the Blessed Ioan Vasylevych» by D. Andriievych. Sometimes in the titles of these works the authors used the synonyms «epicedium», «threnody», «threnos», and «crying».

The ancient Ukrainian laments were of a syncretic nature. Their structure could include heraldic epigrams, prefaces, epilogues, and epitaphs. Often the elements of laments were

a part of works of other genres. The brightest example of genre diffusion is «Threnos, or the Lament of the Unified Universal Eastern Apostolic Church» (1610) by M. Smotrytsky, a work of a polemical nature. The form of a lament is used in the heroic poem by M. Pashkovsky written in Polish «Ukraine, tortured by the Tatars, with a pitiful lament appeals» (Krakow, 1608). The traditions of lament are evident in poetic religious works, in particular in the Easter verses of poets from Lviv A. Skulsky and I. Volkovych.

Laments are most closely related to the popular genre in Ukrainian Baroque literature – panegyric. The authors of both laments and panegyrics glorified the famous personalities, raised the actual social and ethical themes. However, the authors of panegyrics praised the virtues of the living, expressed their respect for the future, and advised how to achieve even greater success. The authors of the laments «paid tribute», often addressed God and predicted the afterlife of the deceased.

Key words: *etiquette poetry, epicedium, lament, genre, system of genres, panegyric.*

УДК 821.112.2-31.09

І. П. Мегела

АВТОРЕФЛЕКСИВНИЙ НАРАТИВ У ПОВІСТІ ГЕРМАНА ГЕССЕ «КУРОРТНИК»

Стаття присвячена висвітленню проблеми авторефлексивного наративу у повісті Германа Гессе «Курортник». Аналізуються засадничі моральні антиномії «життя і смерті», «добра і зла», під кутом зору біполярного способу мислення. Розкривається специфіка форми оповіді автобіографічного наратора, його присутність як в екзегезисі, так і в дієгезисі. Характеризується жанрова особливість повісті: поєднання форми есе, нотаток, спостережень для розгортання головних тем у їх взаємній суперечності і гармонійній єдності. Наголошується, що біполярний спосіб мислення виконує текстотворчу функцію і є також предметом поглиблених гносеологічних розмислів автора.

Ключові слова: *авторефлексія (саморефлексія), наратив, ідентифікація, біполярний спосіб мислення, антиномії, наративний металепис, жанрова своєрідність, іронія, євангельська теорія любові.*

У пошуках нових методів вивчення ідентичності літературознавці і психологи дедалі частіше звертаються до дослідження Я-нративів, які від першої особи оповідають про перипетії власного життя [11]. Утвердилася думка, що така складна і нестійка конструкція, як людська ідентичність – Я-у-часі, – може існувати тільки як наратив.

За влучним твердженням угорського дослідника наративу Золтана Гайнаді «опис власного життя – це мовби своєрідне дзеркало, в якому відображається духовне життя особи, яка вдається до саморозкриття. У центрі уваги не тільки аналіз власного психічного стану (авторефлексивність) і самохарактеристика (автореференціальність), але й розуміння сенсу буття [13]. Переосмислення наративу як базової людської потреби у вербалізації і передачі життєвого досвіду спонукає у свою чергу по-новому поглянути на літературні експерименти ХХ ст. у сфері наративної форми. Зокрема, російська дослідниця Є. Є. Сапогова вирізняє таку тенденцію в аналізі